

Savaş Yıllarında Mentese Livası'ndaki İbtidâî Mekteplerinin Genel Durumu (1916-1917)

Muttalip ŞİMŞEK*

ÖZ

Tanzimat dönemi, Osmanlı Devleti için büyük değişimi ifade etmektedir ve bu değişimden etkilenen alanlardan birisi de eğitimidir. 1869 yılında yürürlüğe giren Maârif-i Umûmiye Nizamnamesi ile ilk defa bu alanda etraflı bir düzenleme yapılmış ve devlet, başta resmî okullar olmak üzere gayrimüslim ve yabancılara ait okulların teftişi hususunda önemli bir adım atmıştır. İlerleyen yıllarda okulların teftişine büyük önem veren Osmanlı idarecileri, mekteplerin fizikî durumu yanında muallimlerin daha yeterli duruma gelmeleri için ayrı bir gayret sarfetmişti. Bu çalışmalar neticesinde ortaya çıkan ibtidâî mektepleri, yeni usule göre eğitim veren ilköğretim kurumu olarak varlığını devletin yıkılışına kadar devam ettirmiştir.

Bu çalışmada, Birinci Dünya Savaşı yıllarında, yani Osmanlı Devleti'nin en sıkıntılı döneminde, Maârif Nezâreti müfettişlerinin Mentese Livası'nda bulunan ibtidâî mekteplerinde yaptıkları teftiş ve bu teftiş neticesinde Nezârete gönderdikleri raporlarda ifade ettikleri hususlar hakkında bilgi verilecektir. Teftiş raporları bağlamında, mekteplerin fizikî durumları, muallimlerin eğitim ve öğretim bakımından yeterli olup olmadıkları, mekteplerin talebe sayıları ve derslere devam durumları, mekteplerde okutulan derslerin müfredat programına göre okutulup okutulmadığı, özellikle kırsal bölgelerdeki mekteplerde ziraat eğitiminin teorik ve pratik olarak uygulanıp uygulanmadığı gibi hususlar değerlendirilecektir. Ayrıca, bu dönem devletin savaş içerisinde olması ve askere duyulan ihtiyaca bağlı olarak çocukların beden eğitimlerine büyük önem verilmiş, müfettişler de teftiş esnasında çocukların "terbiye-i bedenîye"leri için yapılan çalışmaları kontrol etmişlerdir. Bu hususa bağlı olarak, raporlarda yer alan "gürbüz teşkilatı talimleri" ve bu talimlerin mekteplerdeki durumu hakkında da kısaca bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Maârif, Mentese, İbtidâî Mektebi, Teftiş.

General Situation of The Primary School in Mentese Liva During The War (1916-1917)

ABSTRACT

The Tanzimat Period represents a great change for the Ottoman State and one of the areas affected by this change is education. For the first time with the Regulation of Public Education, which entered into force in 1869, a comprehensive arrangement was made in this area and the state has taken an important step in inspecting schools belonging to non-Muslims and foreigners, especially to official schools. The Ottoman administrators who gave great importance to the inspection of the schools in the following years, had made a separate effort to make the teachers more qualified beside the physical condition of the schools. As a consequence of these studies, the primary schools continued their existence as the main teaching institution providing education according to the new method until the collapse of the state.

In this study, during the most trouble period of the Ottoman State, during the First World War, it will be informed about inspectors of the Ministry of Education inspect in primary schools in Mentese Liva and the matters they expressed in the inspection reports they sent to the ministry after this inspection. In the context of the inspection reports, it will be evaluated such matter physical conditions of schools, whether teachers are competent in terms of education and teaching, number of students in the schools and participation of students in classes, whether the lessons taught to schools are taught according to the curriculum, whether agricultural education is theoretically and practically applied, especially in schools in rural areas. This period has given great importance to the physical education of the children, depending on the state being in war and the need of the soldier, the inspectors also checked the work done for "the physical exercise" of the children during the inspection. Depending on this, information will be given briefly about the "gurbuz organization practices" in the reports and the status of these practices in the schools.

Keywords: Ottoman Emrire, Education, Mentese, Primary School, Inspection.

Giriş

Tanzimat Dönemi, birçok alanda olduğu gibi eğitim alanında da bazı düzenlemelerin yapıldığı bir zaman dilimini ifade eder. Bu süreçte Osmanlı yöneticileri ülkedeki eğitimin daha iyi duruma gelmesi için geniş bir ıslah çalışması yaptıkları gibi dönemin ihtiyaçlarına bağlı olarak yeni bazı mektepler de açmışlardır. İbtidâî mektepleri de bu düzenlemeler neticesinde ortaya çıkan temel eğitim kurumlarıdır. Pekî, 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren sıbyan mekteplerinin yerini alacak ve devletin yıkılışına kadar varlığını devam ettirecek olan bu eğitim kurumları hangi gerekçelerle ve nasıl ortaya çıkmıştır? Mentese Livası'ndaki ibtidâî

*Dr., Öğretmen, Orcid No: 0000-0003-1184-2345, mutsimsek@gmail.com.
Makalenin Gönderim Tarihi: 19.12.2017; Makalenin Kabul Tarihi: 04.06.2018.

mekteplerini değerlendirmeye geçmeden evvel bu hususa kısaca değinmek, meselenin daha iyi anlaşılması açısından faydalı olacaktır.

Bilindiği gibi, Osmanlı'da sabi denilen beş-on yaş arasındaki Müslüman kız ve erkek çocuklara başta Kur'an olmak üzere, namaz kılma usulleri, namazda okunacak sûreler ve biraz da yazı öğretmek için açılan eğitim kurumlarına sıbyan mektepleri* deniliyordu (Ergin, 1977; 82-86). Daha kuruluş döneminden itibaren İznik, Bursa ve Edirne gibi önemli merkezlerdeki vakıflar tarafından umumiyetle cami ve mescitlere bitişik olarak yaptırılan mektepler (Ülkütaşır, 1965; 594) bu kurumların ilk nüvesini oluştursa da, "*sıbyan mektepleri*"nin kurumsal bir bütünlük içerisinde ortaya çıkması Fatih Sultan Mehmed zamanında mümkün olmuştur. Sıbyan mektepleri başlangıçta sadece İstanbul'da açılmışken ilerleyen zamanlarda devletin hemen her bölgesinde açılmaya başlanmıştır. Bu mekteplerde talebeleri eğiten muallimler genelde medrese eğitimi almış cami imamları ile kendi kendine okuma yazma öğrenmiş ağırbaşlı kişilerden seçilirdi (Akyüz, 2004; 30-31).

II. Mahmud dönemine kadar bu mekteplerin bina, ders ve eğitim usulleri ile ilgili önemli değişiklikler olmamıştı. Bu alanda yapılan ilk düzenleme 1824/25 yılında II. Mahmud tarafından yayınlanan ve "*tâlim-i sıbyan*" adını taşıyan fermanıdır ki, bu fermanla çocukların ergenlik çağına gelmeden sıbyan mekteplerine gitmeleri şart koşuluyordu (Gelişli, 2002; 46). Bu mekteplerin daha iyi bir duruma gelmesi için 1869 yılına kadar bazı düzenlemeler yapılmışsa da bunlardan istenilen netice alınmamıştır. Sıbyan mekteplerinin açılması, masrafları, tahsil süresi, okutulacak dersler ve muallimlerin nasıl seçileceği gibi hususlar nihayet 1869 yılında çıkarılan Maârif-i Umûmiye Nizamnamesi (3-17. maddeleri) ile mümkün olmuştur (Düstur, I/II; 184-187). Nizamname'nin altıncı maddesinde, sıbyan mekteplerinde okutulacak derslerin "*usûl-i cedîd*" ile yani yeni usulle öğretiliceği belirtiliyordu. Bu usulle artık sıbyan mekteplerinde sadece dinî eğitim değil, çağdaş ve millî eğitimin de verilmesi gerektiğine dikkat çekiliyor; ders araç ve gereçleri konusunda yenileşme, özellikle muallimlerin geleneksel öğretim yöntemleri yerine yeni ve etkili öğretim yöntemlerini uygulaması öngörülüyordu. Bu usulün uygulanmasıyla birlikte eğitim çevrelerinde bazı fikirler oluşmaya başlamış ve usûl-i cedîd hareketi ile iki ayrı tipte okul ortaya çıkmıştı. Bu okullar, yeni usulün uygulandığı "*ibtidâî mektepleri*" ve yeni usulün uygulanmadığı "*sıbyan mektepleri/mahalle mektepleri*" olarak ayrılmıştı. Yeni usule göre eğitim yapılacak ibtidâî mekteplerinde sıra, muallim masası, kara tahta, harita ve yer küresi gibi araç gereçler bulunacak; bu mekteplerde görev yapacak muallimler hususî olarak seçilecek, imam veya hanımı muallim olarak görevlendirilmeyecek; kitaplar çocukların yaşlarına uygun olacak, sadece okumaya değil yazmaya da önem verilecekti. Usûl-i cedîd hareketinin ilk uygulaması 1873 yılında Nuruosmaniye Camii'nde bulunan kârgir binada bir ibtidâî mektep açılması ile hayata geçirilmişti (Akyüz, 2008; 176-182).

Uygulama yaygınlaştıkça da "*usûl-i atik*" ile yani eski usulle eğitim veren sıbyan mekteplerinin yerini "*usûl-i cedîd (yeni usul)*" ile eğitim veren ibtidâî mektepleri almaya başladı (Akyüz, 2008; 231). Örneğin, 1892-93 yıllarında Menteşe Livası'nın da içerisinde yer aldığı Aydın Vilayeti'nde 420 sıbyan mektebine karşın 2.151 ibtidâî mektebi bulunuyordu. Ülke geneline bakıldığında (bu tarihlerde ülkede toplam 18.893 sıbyan mektebi, 3.057 ibtidâî mektebi vardı) vilayetteki ibtidâî mektebi sayısının bir hayli yüksek olduğu görülmektedir (Gelişli, 2002; 49). Aslında ibtidâî mekteplerinin vilayet genelinde yaygınlaşmasında, bu dönemde vilayet merkezinden liva ve kaza yöneticilerine gönderilen tahriratlar aracılığıyla usûl-i cedîd üzere eğitim yapılması için mekteplerin düzen altına alınması yönündeki uyarıların da büyük etkisi olmuştur (Gökmen, 2006; 157).

İbtidâî mektepleri ile ilgili düzenlemeler II. Meşrutiyet yıllarında da devam etmiştir. Bunlar içerisinde en önemlisi "*Tedrisât-ı İbtidâîye Kânun-ı Muvakkatı*"dır ve bu kanun bir dönem Maârif Nazırlığı da yapan Eğitimci Emrullah Efendi tarafından hazırlanmış, uzun tartışmalardan sonra 1913 yılında geçici olarak yürürlüğe girmiştir. Bu düzenleme ile ibtidâîler rüştiye mektepleriyle birleştirilmiş, ilkokullar altı yıllık merkez ibtidâîleri haline dönüştürülmüştür. Bu alanda son olarak 1915 yılında yürürlüğe giren "*Mekâtib-i İbtidâîyeye Mahsus Tâlimatname*" ile de bu mekteplerin genel amaçları ile bu okullarda okutulacak derslerin içeriği detaylı bir şekilde belirlenmiştir (Ergün, 1996; 50).

* Bu mekteplere sıbyan mektebi tabirinin yanında, Darü'l-İlim, Darü't-talim, Mektep, Mektephane, Muallimhane, Taş Mektep ve Mahalle Mektebi, Mektep, Küttâb, Küttâbü's-sebil ve Mekteb-i Sebîl gibi isimler de verilmiştir.

† Bu dersler: Elifba, Kur'an-ı Kerim, Tecvid, Ahlaka Müteallık Resâil, İlm-i Hâl, Yazı Ta'limi, Muhtasar Fenn-i Hesab, Muhtasar Coğrafya, Muhtasar Tarih-i Osmanî idi.

İşte bu düzenlemelere bağlı olarak Menteşe Livası'nda faaliyet yürüten ibtidâî mekteplerinin genel durumunu ortaya koymak bu çalışmanın içeriğini oluşturmaktadır. Değerlendirmelerimiz büyük oranda 1916-17 yıllarında Menteşe Livası'nda bulunan 38 ibtidâî mektebi hakkında bir maârif müfettişi tarafından tutulan raporlara dayanacağından burada evvelâ, Osmanlı'da mektep teftişlerinin ne zaman ve nasıl başladığı ile ilgili kısaca bilgi verilecek; daha sonra kaza ve köylerde bulunan zükur (erkek) ve inas (kız) ibtidâî mekteplerinin fizikî durumları, talebe sayıları ve çocukların mektebe devamları hususu, muallimlerin yeni usule göre eğitim verip vermediği ve dolayısıyla muallimlerin yeterlilikleri, mekteplerde bulunan malzemeler ile livadaki ibtidâî mekteplerinde verilen eğitimin niteliği gibi hususlar detaylı bir şekilde değerlendirilecektir.

1. Osmanlı'da Mekteplerin Teftişi Meselesi ve Menteşe Livası'nda Teftiş Edilen İbtidâî Mektepleri

Osmanlı eğitim sisteminde teftiş uygulaması ilk defa 1838 yılında Meclis-i Umûr-ı Nâfia Lahihası'yla sıbyan mekteplerindeki öğretmenlerin niteliklerini tespit etmek için müfettiş karşılığı "*muinler*"ın görevlendirilmesi suretiyle başlamıştı. 1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnamesi ise, sadece merkez ve taşradaki eğitim-öğretimi kapsamlı bir şekilde düzenlemekle kalmamış, aynı zamanda "*Vilayet Maârif Meclisleri*"nin teşkili ve bu meclislerde müfettiş ve muhakkiklerin bulunması yönünde önemli bir adım da atmıştı (Kodaman, 1988; 22). Nizamname uyarınca 1870'de merkez maârif teşkilatı altında Meclis-i Kebîr-i Maârif teşkil edildiği gibi Anadolu ve Rumeli yakalarıyla İstanbul merkezindeki sıbyan ve rüştiye okullarına birer müfettiş atanmıştı. Her ne kadar Maârif-i Umûmiye Nizamnamesi'nde merkezdeki Meclis-i Kebîr-i Maârif'in taşradaki icraî şubeleri olarak vilayet maârif meclislerinin kurulacağı kaydedilmişse de bunların teşkiline 1872 yılından sonra başlandığı gibi, meclisin doğal üyesi bulunan maârif müdürlerinin tayini ise ancak 1882'den itibaren yapılabiliyordu (Nurdoğan, 2009; 197).

1891 yılında ise Rumeli'ye gönderilen müfettişlerin görevlerinin tespit edildiği "*Rumeli Vilâyât-ı Şâhânesi Maârif Müfettişliğinin Vezâifine Dair Tâlim-i Muvakkate*" adıyla geçici bir düzenleme yürürlüğe girmiştir. Bu talimat, II. Meşrutiyet öncesi dönemde Osmanlı'da maârif teftişiyle ilgili ortaya konan ve eğitim tarihi açısından önemli bir düzenlemedir (Nurdoğan, 2009; 216-217). II. Meşrutiyet Dönemi'ne gelindiğinde, yeri geldikçe değineceğimiz üzere, mekteplerdeki eğitimin daha iyi duruma getirilmesi, muallimlerin seçimine ve eğitimine önem verilmesi ve derslerde materyal kullanılması gibi hususlar üzerinde fikirler öne sürülmüş; okulların teftişine verilen önemin bir göstergesi olarak 1909 yılında okullardaki gözlem ve teftişlerin merkeze aktarılması için bazı vilayetlere on beş umum müfettişi görevlendirilmiştir. Aynı yılın Ekim ayında taşradaki teftiş düzenleyen "*Teftişât Hakkında Tâlimat*" yayımlandığı gibi, 1910 yılında bu hususla ilgili iki düzenleme daha yapılmıştır. Bunlardan "*Maârif Müdürleri ile Vilâyet Maârif Müfettişlerinin Vezâifine Mûteallak Tâlimat*"* ile maârif müdürleri ve müfettişlerin görevleri yeniden düzenlenmiş; "*Mekâtib-i İbtidâiye Müfettişlerinin Vezâifine Mûteallak Tâlimat*"la da ibtida mektebi müfettişlerinin kasaba ve köylerde bulunan okul binalarının nüfusa uygun biçimde (bir, iki veya üç dersaneli) açılıp açılmadığı, inas (kız) mekteplerinin durumu, ders kitapları ile araç ve gereçlerin kontrolü, derslerin yeni usullerle anlatılıp anlatılmadığı ve okulda sağlık durumu gibi hususları denetleyecekleri belirtilmiştir. Bu talimatlardan sonra 2 Temmuz 1910'da yürürlüğe giren "*Tabsil-i İbtidâiye Idare ve Teftiş ile Muvazza'f Olan Memurinin Vezâifi Hakkında Nizamname*" ile de ibtidâî mekteplerinin denetlenmesinden sorumlu memuriyetler detaylı bir şekilde ortaya konmuştur (Gençoğlu, 2012; 35-36).

İncelediğimiz dönemde, Menteşe Livası'nda bir gayrimüslim ibtidâî mektebi de teftiş edildiğinden burada kısaca gayrimüslim okullarının teftiş meselesine de değinmek uygun olacaktır. Bilindiği gibi, kuruluşundan beri hiçbir gayrimüslim cemaatin diline ve inancına karışmayan Osmanlı Devleti, bu cemaatlerin eğitim ve öğretim faaliyetlerine de herhangi bir müdahalede bulunmamıştı. Ancak, Tanzimat Dönemi'nde bu tür okulların kontrol altına alınması lüzumu ortaya çıkınca ilk olarak 1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnamesi'nin 129. maddesinde hem gayrimüslim, hem de yabancılara ait okulların teftiş edilmesi gerektiği belirtilmişti. Buna rağmen, gayrimüslim okullarının genel anlamda teftiş meselesi uzun

* Bu düzenlemenin birinci ve dördüncü maddelerinde maârif müfettişlerinin görevleri esnasında "*Tedrisât-ı İbtidâiye Müfettişlerinin Vezâifine Mûteallak Nizamname*" hükümlerine uygun olarak tedrisât-ı ibtidâiye müfettişlerine yardımcı olmaları gerektiği belirtilmiştir (Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maârif Nezâreti Heyet-i Teftişîye (MF.HTF) Dosya No: 1/ Gömlek No: 57: 4).

yıllar Osmanlı idarecilerini meşgul etmiştir. Bu süreçte farklı düzenlemeler yapılmış olsa da okulların denetimi konusunda beklenen netice alınamamış, II. Abdülhamid'in gayrimüslim ve yabancı okullar üzerinde devlet denetiminin sağlanması yönündeki ısrarı üzerine nihayet 1886 yılında "*Mekâtib-i Gayr-i Müslime ve Ecnebiye Müfettişliği*" kurulmuştur. Bu müfettişliğe bağlı olarak hazırlanan ve on dokuz maddeden oluşan Müfettişlik Nizamnamesi'yle de okulların teftişi hususu detaylandırılmıştır. Teftiş, bazı idarî denetimin yanında okullarda uygulanan müfredat ve programlarıyla okutulacak ders kitaplarının incelenmesini kapsıyordu (Keskinkılıç, 2010; 83).

1896 tarihli "*Vilâyet-i Şabâne Maârif Müdürlerinin Vezâifini Mübeyyin Talimat*"ta ise, gayrimüslim ve yabancı okulların maârif müdürlüklerince senede en az üç defa teftiş edileceği, bu teftişle okullardaki ahval ile eğitim durumunun kontrol edilmesi gerektiği, öğrencilere verilebilecek olası zararlı bilgi olursa hemen engel olunması ve her türlü faaliyetin rapor halinde nezârete bildirilmesi gerektiği belirtiliyordu (Düstur, I/VII; 127-128).

Biraz evvel belirttiğimiz 1910 yılında yürürlüğe giren "*Mekâtib-i İbtidâiye Müfettişlerinin Vezâifine Mütellek Talimat*"a göre müfettişler, teftiş ettikleri bölgelerdeki gayrimüslim okullarını da denetleyecekler ve bu okullarda Osmanlı birliğine aykırılık veya diplomasız muallim çalıştırma gibi bir durum tespit ederlerse hemen valiye veya maârif müdürüne bilgi vereceklerdi (Su, 1974; 207).

İşte bu düzenlemelere göre şekillenmiş bir uygulama dâhilinde, 11 Kasım 1916 tarihinden 9 Mayıs 1917 tarihine kadar Menteşe Livası'nda toplam otuz sekiz ibtidâî mektebi, Vilayet Maârif Müfettişi Şaban Hilmi Efendi tarafından teftiş edilmişti.[§] Bu mekteplerden sadece biri gayrimüslimlere aitti. Diğerleri Müslüman çocukların devam ettiği mekteplerdi. Liva dâhilinde neredeyse her kazada ibtidâî mektebi bulunuyordu. Bilindiği gibi Menteşe Livası/Sancağı, 19. yüzyılın ortalarında Aydın, Saruhan, Sığla ve Denizli sancaklarıyla birlikte Aydın Eyaleti** içerisinde yer alıyordu. Aynı şekilde, 20. yüzyılın başlarında Menteşe Sancağı, İzmir, Aydın, Saruhan ve Denizli sancaklarıyla birlikte, merkezi İzmir olan Aydın Vilayeti'ne bağlı bir sancaktı. Bu durum 1913 yılına kadar devam etti, bu yıldan itibaren Menteşe Sancağı, Aydın Vilayeti'nden ayrılarak müstakil bir mutasarrıflık olarak idare edilmeye başlandı.†† Bu dönemde, Menteşe Livası/Sancağı'nın Muğla (merkez), Bodrum, Köyceğiz, Milas, Marmaris ve Fethiye (Megri) olmak üzere toplam altı kazası mevcuttu.‡‡ Bu taksimat Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar değişmeden devam etmiştir.‡‡

Bu teftişte okul binalarının fizikî durumu, mektepte bulunan kitapların sayısı, muallimlerin verdikleri eğitimin yeni usule uygunluğu, mekteplerde verilen ziraî eğitim ve buna bağlı olarak tarımsal faaliyetlerin durumu ve çocuklara beden terbiyesi bakımından ne gibi talimler yaptırıldığı gibi hususlara dikkat çekilmişti. Ayrıca, teftiş esnasında eksik görülen hususlara dair müfettişin çözüm önerileri de raporlarda yer almıştı.

§ Menteşe Livası'nda teftiş edilen mekteplerin isimleri şunlardı: Muğla Kazasında Merkez Numûne-i Terakkî, Dügerek, Bayır Ahi Zükur ve İnas, Bozüyük, Eskihisar, Karaböğürtlen, Ula Zükur ve İnas, Yerkesik, Leyne İbtidâî Mektepleri; Milas Kazası'nda Merkez Zükur ve İnas, Ağaçlıhüyük, Karacahisar, Söğütcük, Derince, Mandalyat (Selimiye) Zükur, Mersinat (Pınarcık) ve Yaka İbtidâî Mektepleri; Fethiye Kazası'nda Merkez Zükur ve İnas, Karaçalıha, Kesteb, İncirköy, Üzümlü, Belen ve Ovacık İbtidâî Mektepleri ile Kaya Rum Mektebi; Marmaris Kazası'nda Merkez, Reşadiye, Dadya (Datça), Kızlan, Emecik ve Bayır İbtidâî Mektepleri; Köyceğiz Kazası'nda Merkez Zükur ve İnas ile Bezkise İbtidâî Mektepleri. Ancak bunların dışında, livanın farklı kazalarında teftiş edilmeyen ibtidâî mektepleri de vardı. Bunlar ise, Muğla Kazası'nda Karaburunluk İbtidâî Mektebi; Milas Kazası'nda Kazıklı ve Mandalyat İnas İbtidâî Mektepleri; Fethiye Kazası'nda Eldirek, Kemer, Seyidler ve Kuru İbtidâî Mektepleri; Marmaris Kazası'nda Karaköy, Orhaniye, Bozburun ve Çeşme İbtidâî Mektepleri; Bodrum Kazası'nda, Merkez Zükur ve İnas, Akçaabad ve Akçaalan İbtidâî Mektepleri; Köyceğiz Kazası'nda Deyne ve Karaman İbtidâî Mektepleri idi. Dolayısıyla Menteşe Maârif Müdürlüğü tarafından Nezâret'e sunulan raporda, 38 mektebin müfettişlerce teftiş edildiği, bunun yanında değişik nedenlerle teftiş edilemeyen 17 ibtidâî mektebinin daha bulunduğu belirtiliyordu ki, bu bilgiden, o dönemde liva dâhilinde toplam 54 ibtidâî mektebinin olduğu anlaşılmaktadır (BOA, MF.HTF.5/32).

** Eyaletlere 1864 düzenlemesinden sonra vilayet denmeye başlanmıştır.

†† "*Aydın Vilayeti Dâhilinde Menteşe Sancağı'nın Teşkilât-ı Adliyyeye İzmir'e Merbut Olmak Üzere Müstakil Livaya Tabviline Mütedâir Kanunu Muvakkat*" 19 Teşrinievvel 1329/1 Kasım 1913 (Düstur, II/V; 866; Rufat, 1997; 8).

‡‡ Aydın Vilayeti Salnamesi, 1326 (1908); 760-762.

‡‡ Menteşe Sancağı'nın idarî yapısı, bu dönemde Yunanistan'dan gelen muhacirler için oluşturulan iskân muntukaları cetvelinde de aynı şekilde gösterilmiştir (Şimşek, 2018; 42).

2. Mekteplerin Bina Durumu

Osmanlı'nın klasik devirlerinden itibaren sıbyan mektepleri hayırsever devlet adamları veya zenginler tarafından yaptırılmış, bunların bakım ve onarım harcamaları ile personel ve talebe giderleri için yeterli gelir kaynakları vakfedilmişti (Gürsoy, 2016; 1285). Ancak, Tanzimat Dönemi'nden itibaren başta İstanbul olmak üzere taşranın büyük bir kısmında, ekonomik nedenlere bağlı olarak ihtiyacı karşılayacak şekilde mektep inşa edilememişti. Bu yüzden tedrisat genelde idareten satın alınan veya kiralanan binalarda yapılıyordu. II. Abdülhamid'in ilköğretimin yaygınlaştırılması için yeni bina inşa edilmesi yönünde gösterdiği girişime rağmen bu sorun varlığını uzun yıllar devam ettirmiştir (Ergin, 1977; 262-263). II. Meşrutiyet'le birlikte eğitime ait sorunların çözülmesi ve maârifin ilerlemesi yönünde bir kararlılık ortaya konmuşsa da, özellikle Balkan Savaşları'ndan sonra ülkenin içerisinde bulunduğu koşullar nedeniyle yeterince mektep binası inşa edilemediği gibi mevcut olanların da tamir ve iyileştirilmesi pek mümkün olmamıştı. Eskiden beri kiralık binalarda tedris geleneği bu dönemde de devam etmiştir (Gençoğlu, 2014; 162). Buna rağmen Birinci Dünya Savaşı öncesine kadar devlet, kısıtlı imkanlarıyla taşrada birçok mektep açmıştır. 1913'te çıkarılan Tedrisât-ı İbtidâîye Kânun-ı Muvakkatı'nın etkisiyle mevcut 3.600 ibtidâî mektebine 900 tane daha eklenmişti (Ergün, 1996; 204).

Klasik devirlerden itibaren Osmanlı'da sıbyan mektepleri (genellikle İstanbul'da) iki katlı (fevkanî) inşa edilirdi. Bu şekilde inşa edilen mekteplerin üst katı dersane olarak kullanılırken alt katında sebil, dükkan ve tuvalet gibi birimler bulunurdu (Gürsoy, 2016; 1287). İki katlı mektepler talebenin ihtiyacına daha iyi cevap verdiği için taşrada da inşa edilmeye başlanmıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru Anadolu'da inşa edilen ibtidâî mekteplerinde bu yapı örneklerini görmek mümkündür (Gençoğlu, 2014; 179-183). Aynı durum Menteşe Livası'nda bulunan mektepler için de geçerlidir. Örneğin, Fethiye Kazası'nın İncirköy Karyesi'nde bulunan ibtidâî mektebi ile Marmaris Kazası'nın Bayır Karyesi'nde bulunan ibtidâî mektebi iki katlı idi (BOA, MF.HTF.5/32; 6 ve 10). Bunun yanında talebe sayısı az olan yerlerde mektepler genellikle tek katlı (tahtanî) inşa ediliyordu. Özellikle köylerde bulunan bu ibtidâî mekteplerinin bir kısmı (meselâ Mandalyat İnas Mektebi) kerpiçten yapıldığı gibi, bir kısmı da (meselâ Muğla'nın Leyne İbtidâî Mektebi) taştan inşa edilmiş ve tahrip olmadan yıllarca hizmet vermişti (BOA, MF.HTF. 5/32; 12 ve 19).

Müfettişler herhangi bir yerleşim birimine gittiklerinde ilk olarak mektebin fizikî durumunu inceliyorlar ve mektebin çatısı, duvarı, sıvası veya ihata duvarı ile ilgili bir problem olması halinde nahiyelerde nahiye müdürleriyle, köylerde ise muhtar veya ihtiyar heyetiyle bir görüşme yaparak bu eksikliklerin en kısa zamanda giderilmesi için kendilerinden taahhüt alıyorlardı. Bunun için tanzim edilen taahhütnameyi de teftiş raporlarıyla birlikte vilayet maârif müdürlerine takdim ediyorlardı. Örneğin, 16 Kasım 1916 tarihinde Ovacık İbtidâî Mektebi'ni teftiş eden müfettiş, iki dersaneli mektep binasına ait duvarların sıvasız olduğunu görünce köy ihtiyar heyeti ile görüşerek hem bu duvarlara sıva yapılması, hem de mektep arsasına ihata duvarı çevrilmesi hususunda heyetten taahhütname almıştı. İncirköy İbtidâî Mektebi'nde ise, yeni yapılan iki katlı (fevkanî) mektebin üst katı tamamlandığı halde alt katın döşemesiyle tavanı tamamen yapılmadığı için bir usta bulunarak bu eksikliğin en kısa zamanda giderilmesi yönünde nahiye müdüründen teminat alınmıştı (BOA, MF.HTF.5/32; 3 ve 6).

Teftişlerde mekteplerin fizikî durumlarıyla ilgili müfettişlerin dikkat ettiği diğer bir husus da mektep binasının çevresinde bulunan ihata duvarıydı. Talebenin teneffüste rahat ve güvenli bir şekilde oynayacağı bu alanın çevrili olmasına önem veren müfettişler, eğer okul arsası duvar ile çevrili değilse muallim, nahiye müdürü veya köy ihtiyar heyetinden ivedilikle bu duvarın yaptırılması için teminat alıyordu. Eğer mektebe ait bir bahçe yoksa ve talebenin teneffüs alanı kısıtlıysa, bu durumda müfettişler mektebin çevresinde istimlak edilmeye uygun bir arsa olup olmadığını teftiş raporuna kaydediyordu. Nitekim, Bayır İbtidâî Mektebi ile Yaka İbtidâî Mektebi'ne ait teftiş raporlarında her iki mektebin de arsası olmadığı, ancak mekteplerin çevresinde ilhaka müsait başka arsa da bulunmadığı belirtilmişti. (BOA, MF.HTF.5/32; 10 ve 20).

Menteşe Livası'nda ibtidâî mekteplerinin büyük bir kısmı kendi binalarında eğitim verirken sadece üçü (Ahi İnas İbtidâî Mektebi, Ula İnas İbtidâî Mektebi ve Reşadiye İbtidâî Mektebi) kiralanan mekanlarda hizmet veriyordu. Bunlardan ilki aylık 40 kuruşa kiralanan binada eğitim veriyordu. Ula İnas Mektebi'nde ise eğitim, aylık 50 kuruş mukabilinde kiralanan iki odalı bir evde yapılıyordu. Reşadiye İbtidâî Mektebi'nin

kendi binası vardı, ancak bu bina savaş nedeniyle askerî birimlerce kullanıldığından eğitimin aksamaması için bir oda kiralanmıştı ve eğitim bu odada devam ettiriliyordu. (BOA, MF.HTF. 5/32; 11, 10 ve 14).

Mekteplerin fizikî durumu ile ilgili teftiş raporlarına yansıyan diğer önemli bir husus da, mekteplerin bir kısmının bakımsız ve eğitime elverişli olmamasıydı. Meselâ, Mandalyat İnas İbtidâî Mektebi çok eski ve harap bir vaziyettedir. Etrafında olan evlerin enkazı arasında bulunan mektep binası, müfettişin ifadesi ile, "*talebenin rubî hayatını ezici, seciye-i anâsırını öldürücü*" bir durumdaydı (BOA, MF.HTF. 5/32; 19).

Bu dönemde devlet malî olarak sıkıntı içerisinde olduğu için mekteplerin inşa masrafları ile kira bedelleri genellikle bölge halkı tarafından karşılanıyordu. Bir bölgede mektebe ihtiyaç duyulunca, umumiyetle köy veya nahiye halkı birleşerek mektebi inşa ediyordu. Söğütcük İbtidâî Mektebi ile Emecik İbtidâî Mektebi bu şekilde inşa edilmişti. Söğütcük İbtidâî Mektebi, 1329 (1913) senesinde inşa edilmişti. Emecik'teki mektep ise Birinci Dünya Savaşı'ndan evvel inşa edilmeye başlanmış, ancak seferberlik nedeniyle inşaat yarım kalmıştı. Ayrıca, binayı bölgede bulunan Rum ustalar yapıyordu ve savaş yıllarında devletin aldığı karar gereğince Rumlar yaşadıkları bölgelerden sürgün edildiğinden*** mektep inşası devam ettirilememişti. Üstelik ihtiyaç duyulan yapı malzemeleri de karşılanamamıştı. Neyse ki, ihtiyaç olan 150 kantar kireç ve 80 taban tahtası bir süre sonra 3. Mevki Kumandanı Mülazım Yakub Efendi tarafından tedarik edilmiş ve askerlerin yardımıyla mektebin inşaatı tamamlanabilmişti (BOA, MF.HTF. 5/32; 13 ve 18).

3. Mekteplerin Talebe Sayıları ve Talebelerin Derse Devamı

II. Mahmut Dönemi'nden itibaren temel eğitimin her çocuğa verilmesi düşüncesi ve teşebbüsü, 19. yüzyılın ikinci yarısında ve özellikle II. Meşrutiyet Dönemi'nde de devam etmiş; yapılan düzenlemelerde bu hususa ayrı bir önem verilmişti. Tedrisât-ı İbtidâîye Kânun-ı Muvakkat'ına göre ibtidâî mekteplere devam edecek çocukların yaş aralığı 7-12 olarak belirlenmişti. 7-8 yaşlarındaki çocuklar devre-i ibtidâîye/devre-i evvel (ilk devre), 9-10 yaşlarındaki çocuklar devre-i mutavassıta (orta devre), 11-12 yaşlarındaki çocuklar da devre-i âliye (üst devre) şeklinde üç ayrı devreye ayrılmış ve her devrede okutulacak dersler belirlenmişti (Ergün, 1996; 50).

Raporlara göre, incelediğimiz dönemde Menteşe Livası'nda teftiş edilen ibtidâî mekteplerine kayıtlı toplam 1.627 öğrenci vardı. Bu sayıya, teftiş edildiği halde raporda öğrenci sayısına yer verilmeyen Kaya Rum Mektebi, Muğla Kız İdadisi'nin ibtidâî kısmı, Milas İbtidâî Mektebi ve Milas İnas Mektebi ile teftiş edilmeyen mektepler dahil değildir. Livadaki ibtidâîler içerisinde en fazla mevcuda sahip olan mektep, 208 öğrencisiyle Ula İbtidâî Mektebi'dir. En az mevcut ise kayıtlı 10 öğrencisi bulunan Döğerek İbtidâî Mektebi'dir (BOA, MF.HTF.5/32; 1-20).

Bilindiği gibi, Maârif-i Umûmiye Nizamnamesi'nin 3. maddesinde "*her mahallede veya köyde ve icabına göre bir iki mahalle veyahut iki köyde lâ-akal (en azından) birer sıbyan mektebi bulunacak ve muhtelit (karışık) olan köy ve mahallelerde İslâm mektebi başka ve efsâl-i gayr-i Müslime mektebi başka olacaktır*" ifadeleri yer alıyordu (Düstur, I/II; 184). Müslüman çocuklar devletin açtığı mekteplere devam ederken gayrimüslimlerin çocukları ise bağlı buldukları cemaat reislikleri tarafından açılan mekteplerde eğitim görüyordu. Aslında her cemaatin çocuklarını kendilerine ait ibtidâî seviyesindeki mekteplere göndermesi büyük oranda devletin yıkılışına kadar değişmeden devam etmişti. Ancak savaş veya salgın hastalık gibi olağanüstü durumlarda farklı

*** Osmanlı Devleti'nin savaşa dâhil olması ve seferberlik emrini uygulamaya koymasıyla birlikte, Rumlar bazı sorunların ortaya çıkmasına sebep olmuştu. Rumlar, başta askerden firar ederek adalara veya Yunanistan'a kaçıp Yunan ordusuna katılmak, İtilaf Devletleri'ne yönelik casusluk faaliyetlerinde bulunmak ve ihtilal komiteleri, çeteler oluşturarak devlet aleyhinde çalışmalar yapmak gibi bir dizi zararlı faaliyet içerisine girmişlerdi. Bu tür faaliyetleri başta Batı Anadolu olmak üzere yoğun olarak yaşadıkları Marmara ve Karadeniz bölgelerinde de icra ediyorlardı (Özdemir, 2008; 28-29). Dolayısıyla Batı Anadolu'nun sahil kesiminde yaşayan gayrimüslimler ve özellikle Rumlar, devletin güvenliği açısından bir tehdit olarak algılanmaya başlanmıştı. Yunanistan'ın İngiltere'nin yanında savaşa girme ihtimaline karşı sahillerde alınacak tedbirler ve gayrimüslimlerin iç bölgelere sevkî, valilik ve mutasarrıflıklara gönderilen yazılarla gündeme getirildi. Bu sevk işlemi askerî bir tedbirdi. Menteşe sahillerinde bulunan Rumlar genellikle düşman devletlere casusluk yapıyor, Adalardan sahillere çıkan Rumlara her türlü bilgi tedarikinde bulunuyorlardı. Bu durumu göz önüne alan hükümet, 23 Haziran 1916 tarihinde Menteşe Mutasarrıflığı'na bir şifre telgraf göndererek, Menteşe sahillerinde düşmana casusluk yapan Rumların "*cibet-i askerîye ile bi'l-ittifak*" iç bölgelerde münasip yerlere nakledilmesini ve sevk edilen Rumların iskân edildikleri yerlerde herhangi bir zararlı faaliyet içerisine girmemeleri için gerekli tedbirlerin alınmasını istemişti (Şimşek, 2018; 75).

cemaatlere mensup çocuklar aynı mektebe devam edebiliyordu. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Menteşe sahillerinde bulunan Rumların bir kısmı düşman devletlere casusluk yapımları ve ülke güvenliğini tehdit eden bir tutum sergilemeye başlamaları üzerine Anadolu'nun iç bölgelerine sevk edilmişlerdi. Sevk işleminin yoğun olarak uygulandığı yerlerden biri de Fethiye'dir. Kaza merkezinde bulunan Rum Mektebi'nin muallimlerinden bir kısmı seferberlik nedeniyle askere alınmış, bir kısmı da bu sevk nedeniyle iç bölgelere sürgün edilmişti. Dolayısıyla muallim olmadığı için kapanan mektepte eğitim gören 38 Rum öğrenci Fethiye İbtidâî Mektebi'ne devam ediyordu. (BOA, MF.HTF. 5/32; 1).

Teftiş raporları incelendiğinde, Menteşe Livası'nda bulunan ibtidâî mekteplerinin önde gelen sorunlarından biri de öğrencilerin derse devamı meselesidir. Birkaçı istisna edilecek olursa, neredeyse her mektep aynı sorunu yaşıyordu. Bu durumun birkaç nedeni vardı. Herşeyden önce seferberlik nedeniyle aile reisinin orduya katılması üzerine geride kalan aile bireylerinin geçimi doğal olarak kadınların üzerine kalıyordu. Kadınlar da bağ ve bahçe işlerinin üstesinden tek başlarına gelemediklerinde çocuklarını bu işlerde çalıştırıyorlar ve bu yüzden bazı köylerde çocuklar aylarca mektebe devam edemiyordu. Örneğin İncirköy, Üzümlü, Bozüyük İbtidâî Mekteplerine kayıtlı öğrencilerin neredeyse yarısı bu nedenle düzenli olarak mektebe devam etmiyordu. Yine sahip oldukları koyun, keçi ve sığır gibi hayvanlarına çobanlık yapmak zorunda olan çocuklar da genellikle Mart ayından itibaren mektebe gelmiyordu (BOA, MF.HTF. 5/32; 5, 6, 11 ve 18).

Devamsızlığın bir diğer nedeni de salgın hastalıklardı. Meselâ, Kızlan Köyü'nde çiçek hastalığı köyün her tarafını sardığı için teftiş sırasında kayıtlı 30 öğrenciden sadece 7'sinin devam ettiği görülmüştü. Yine Ağaçalıhüyük Köyü'nde görülen çiçek ve dizanteri hastalığı nedeniyle mektebe kayıtlı 42 öğrencinin büyük bir kısmı derslere devam edemiyordu. Salgın köyde o kadar şiddetli geçiyordu ki, sadece çiçek hastalığına bağlı olarak 4 köylü vefat etmişti (BOA, MF.HTF. 5/32; 15 ve 18).

Burada zikredebileceğimiz bir diğer devamsızlık nedeni ise, mektebin asıl muallimi seferberlik nedeniyle askere alındığı için geçici olarak yerine tayin edilen vekil muallimlerin talebeyle yeterince ilgilenmemesi idi. II. Meşrutiyet Dönemi'nin önemli eğitimcilerinden ve aynı zamanda Tedrisât-ı İbtidâîye Kânun-ı Muvakkatı'nın mimarı olan Emrullah Efendi, talebenin mektebe devamında muallimlerin önemli rol oynadıklarını, taze dimağı herşeyi kabule hazır olan çocuklara okulu sevdirmenin muallimin başlıca görevi olduğunu ifade etmişti (Altın, 2010; 158). Ancak vekil muallimler işlerini ciddiye almadıklarından talebelerle yeterince ilgilenmiyorlar ve çocuklar da mektebe devam etmiyordu (BOA, MF.HTF.5/32; 10). Her ne kadar 1908 yılında yürürlüğe giren bir düzenlemede, çocuklarını okula göndermeyen velilere uygulanacak para ve hatta hapis cezaları belirlenmişse de (Nurdoğan, 2005; 319), savaş yıllarında devletin bu hususta sıkı bir takip yapması mümkün değildi. Üstelik aile reislerinin askerde olması nedeniyle, yukarıda da belirttiğimiz gibi, erkek çocukların bağ, bahçe ve hayvan bakımı işlerinde kadınlara yardımcı olması gerektiği için bu süreçte talebenin mektebe devamı doğal olarak gevşeyebiliyordu.

Bununla birlikte, devam sorunu yaşamayan, yani kayıtlı öğrencilerinin neredeyse tamamı düzenli olarak derslere katılan mektepler de vardı. Bunlar; livada en fazla öğrenciyeye sahip (208) Ula İbtidâî Mektebi, yine 38 öğrencisi olan Ula İnas Mektebi, 47 öğrencisi olan Ahi İbtidâî Mektebi ve 38 öğrencisi olan Eskihişar İbtidâî Mektebi idi (BOA, MF.HTF.5/32; 9, 10 ve 11).

4. Muallimlerin Durumu

Osmanlı'da sıbyan mekteplerinde eğitim veren kimselere "*muallim*" ya da "*boca*" denirdi. Fatih Sultan Mehmed, mekteplerde muallim olarak görev yapacakların bazı temel bilimlere (Arapça, Sarf, Nahiv, Riyaziyat, Mantık, Coğrafya vb.) vâkıf olmaları şartını getirdiği gibi Adâb-ı Mubâhase ve Usûl-ı Tedris (Tartışma Kuralları ve Öğretim Yöntemleri) derslerini de almalarını istemişti. Böylesine donanımlı bir eğitime tâbi olan muallimler, "*çok iyi bir mişaca ve karaktere sahip olacak, Tanrı'yı hoşnut etmek amacıyla davranacak, çocukları eğitmek için gayret gösterecek, yardımcısı da onun çocuklara öğrettiklerini tekrar ve müzakere ettirecek, görevini ağır bulup sevmemezlük etmeyecek ve çocuklara bilmedikleri konuları güzellikle ve yumuşaklıkla anlatacak...*"tı (Akyüz, 2006; 20). Fatih Sultan Mehmed muallim olacaklarla ilgili bu şartları getirmesine rağmen ilerleyen zamanlarda muallimlerin eğitimine yeterince önem verilmemiş ve bu alanda önemli düzenlemeler ancak 19. yüzyılda yapılmaya başlanmıştır.

Özellikle 19. yüzyılın ortalarından itibaren nitelikli memurların yetişmesine ihtiyaç duyulduğu için mülkiye, tıbbiye ve askeriye gibi alanlarda yeni mektepler açılmaya başlanmıştı. Üstelik bu mekteplere nitelikli öğrenci kaynağı sağlamak gerekiyordu ki, bunun için de rüştiyeler açılmıştı. Ancak herşeyden önce bu okullarda eğitim verecek muallimlerin yetiştirilmesi büyük önem arz ediyordu ve 29 Mart 1848'de Ahmed Kemal Efendi'nin öncülüğünde ihtiyaç duyulan muallimleri yetiştirmek amacıyla "*Darulmuallimîn*" adıyla ilk öğretmen okulu açılmıştı. Sıbyan mekteplerinde görev yapacak muallimlerin yetiştirilmesi için ise, 15 Kasım 1868 tarihinde İstanbul'da "*Darulmuallimîn-i Sıbyan*" adıyla bir okul açıldı. İnas (kız) sıbyan mekteplerine bayan muallim yetiştirmek için de, 26 Nisan 1870'te yine İstanbul'da kız öğretmen okulu olarak bilinen "*Darulmuallimât*" açıldı (Akyüz, 2006; 28 ve 50). Bu okullar zamanla taşrada da açılmaya başlanmış ve muallim yetiştirilmesine büyük önem verilmişti. 1908 yılında Darulmuallimîn'den İbtidâî Bölümü ayrılmış ve bağımsız bir okul haline getirilmişti. Hatta bu dönemde taşrada tesis edilen Darulmuallimîn mekteplerinin büyük bir kısmı ibtidâilere muallim yetiştirmek için açılmaktaydı (Akyüz, 2008; 243-244).

Her ne kadar muallim yetiştirecek okulların açılmasına 19. yüzyılın ortalarından itibaren girilse de, muallimlerin yeni yöntemlere göre öğretim yapmaları (usûl-i cedîd) özellikle 1868-1870'lerden itibaren gelişmeye başlamıştır. İbtidâî mektebi muallimleri için de öngörülen yeni usulle öğretim yapma hususiyeti eğitimciler arasında II. Meşrutiyet yıllarına kadar tartışılmıştır. Mekteplerde eğitimin kalitesini artırmak için muallim meselesine daha fazla ehemmiyet veren yeni yaklaşıma göre, mekteplerde niteliği artırmanın tek yolunun yeni usulle (usûl-i cedîd) öğretim yapmaktan geçtiği vurgulanıyordu. Bu dönemin önemli eğitimcilerinden olan Emrullah Efendi artık ek iş olarak öğretmenlik yapanların mekteplerden uzak tutulması ve ehil olmadığı halde atananların da bir an evvel mekteplerden temizlenmesi gerektiğini ifade etmişti (Ergün, 1982; 28). Dönemin diğer bir eğitimcisi Satı Bey de, muallim mekteplerinde uygulamalı (amelî) eğitimin önemine vurgu yapmış ve şahâdetnamesini (diplomasını) alan muallimlerin taşraya gönderilmeden evvel tecrübeli muallimlerin rehberliğinde bir yıl süreyle "*icrâ-yı tedris*" etmeleri gerektiğini ifade etmişti (Ergün, 1987; 10-11).

Daha evvel de belirttiğimiz gibi, Mentеше Livası'nda 38 ibtidâî mektebi teftiş edilmişti ve teftiş sonrası tanzim edilen raporlara göre, bu mekteplerde toplam 46 muallim görev yapıyordu. Bunların 40'ı sadece erkek (zükur) öğrencilerin devam ettiği veya hem erkek hem de kız çocukların devam ettiği muhtelit (karma) mekteplerde görev yapan erkek muallim iken, 6'sı farklı kaza ve nahiye merkezindeki inas (kız) mekteplerinde görev yapan bayan muallimlerdi. Liva genelinde öğretmenlerin 4'ü bu göreve vekâleten bakıyordu. Bir mektebin muallimi başka bir yere tayin edilmiş ve yerine de yeni bir muallim görevlendirilmemişse, mektebin kapanmaması için vekil muallimler tayin ediliyordu. Seferberlik ilanından sonra Mentеше bölgesinde bazı muallimlerin orduya katılması nedeniyle özellikle köy mekteplerindeki çocukların mağdur olmaması için vekil muallim tayin edilmişti (BOA, MF.HTF.5/32; 1-20).

Tedrisât-ı İbtidâîye Kânunu Lahiyası'nda muallimler üç kategoriye ayrılmıştı. Bunlardan ilki "*muallim-i aslî*" idi ki, Darulmuallimîn-i İbtidâî'den mezun olup aralıksız 2 yıl muallim mülazımlığı yapanlar bu sınıfa giriyordu. İkincisi ise, yine Darulmuallimîn-i İbtidâî'den mezun olup muallimliğe yeterli olduğuna dair sınavı vererek ilgili makamlardan bir "*izînnâme*" alan kimselerdi ki, bunlara da "*muallim-i mülazım*" deniliyordu. Üçüncü kategoridekilere ise, "*muallim muavini*" deniliyordu ve bir ehliyetnameye sahip olan muallimler bu gruba giriyordu (Altın, 2010; 159). Bu tasnife göre, incelediğimiz dönemde Mentеше Livası'nda görev yapan 45 muallimin 23'ü muallim muavini idi. Muallim muavinleri genelde köylerdeki mekteplerde çalışıyordu. Livada toplam 5 tane muallim-i aslî/başmuallim bulunuyordu ve bunlar kaza merkezlerindeki ibtidâî mekteplerinde görev yapıyordu. Örneğin, Yusuf Ziya Efendi Fethiye İbtidâî Mektebi'nde, Murad Rüşdü Efendi Marmaris İbtidâî Mekebi'nde, Naci Efendi Milas İbtidâî Mektebi'nde başmuallim olarak görev yaparken; Emine Saniye Hanım Fethiye İnas Mektebi'nde ve Naime Hanım da Milas İnas Mektebi'nde başmuallime olarak çalışıyorlardı (BOA, MF.HTF.5/32; 1, 12, 16-17).

II. Meşrutiyet Dönemi'nde öğretmen yetiştirme ile ilgili önemli adımlar atılmış; Satı Bey'in İstanbul Darulmuallimîn Müdürlüğü'ne getirilmesiyle muallimlerin eğitime artık daha fazla önem verilmeye başlanmıştı. Aslında bu dönemde esas gaye, eski usulle eğitim veren muallimlerin yerine yeni zihniyet ve metotlarla eğitim verecek muallimlerin yetiştirilip ibtidâî mekteplerinde görevlendirilmesi idi (Ergün, 1987; 10-11). "*Bizim amacımız her yerde muallimlik yapabilecek muallimler yetiştirmek*" diyen dönemin diğer eğitimcisi

Emrullah Efendi bir muallimde bulunması gereken vasıfları şu şekilde sıralamıştı: "*Taze dimağı her sureti kabule muhâyya olan çocuğu kendine yâr, ailesine vefakâr, vatannâ fedakâr, devlete, memleketin kavânine sadık, insanlığa muhîp, fazîlete meftun, hukuka hürmetkâr, sayemukâb, teşebbüsünde müctebit bir insan olmak üzere yetiştirmek, zîbnini kalbini teşkil eylemek birinci derecede ibtidâî muallimine düşen bir hizmet ve vazîfedir*" (Altın, 2010; 158).

Bu şekilde yetişen muallimler dersleri eski usulde (usûl-i atikte) yer alan ezbercilik, takrir ve tefhim (düz anlatım) ile vermek yerine derslerde "*usûl-i tekşif*"i esas alacak, yani muallim öğreteceği şeyleri doğrudan öğrencilere söylemek yerine onların zihinlerini zorlayarak bulmalarını, keşfetmelerini sağlayacak; yerine göre derslerde kolaydan zora, yakından uzağa metotlarını kullanacaktı. Nitekim bu çalışmalar neticesinde mekteplerde göreve başlayan muallimlerin bir kısmı yeni usulle eğitim yapmaya başlamış ve bu istikamette başarılı da olmuşlardır. Örneğin, Milas İbtidâî Mektebi muallimlerinden Emin Efendi'nin derslerinde kolaydan zora doğru gittiği, çocukların durumuna göre tedricî ilerlediği ve soru-cevap metodunu kullandığı görülmüştü ki, müfettiş ders esnasında çocuklar için "*sorduğum sualler karşısında iyi düşünüyorlar ve serbest cevap veriyorlardı*" demek suretiyle muallimin yeni usullerle ders verdiğine dikkat çekmişti. Yine aynı mektepte görev yapan Başmuallim Naci Efendi de Elifba ve Hesap derslerinde yeni usullerle ders verdiği için çocukların başarısına büyük katkı sağlamıştı (BOA, MF.HTF. 5/32; 17).

Benzer başarıyı gösteren bir diğer muallim de Karacahisar İbtidâî Mektebi Muallimi Yusuf Efendi idi. Darulmuallimîn'de iken verilen tatbikat derslerinde edindiği tecrübelerden istifade eden ve müfredata uygun bir şekilde ders yapan Yusuf Efendi ile ilgili müfettiş şu ifadeleri kullanmıştı: "*Elifba, Keraat, Sarf ve Nahv-ı Osmanî, Malumât-ı Dinîyye, Eyya, Hesap, Musabebât-ı Ahlakîyye derslerinde az fakat esaslı malumat kazandırmış, melekelerini oldukça terbiyeye muvaffak olmuştur. Her türlü maddî vasıtadan mahrum pek ibtidâî bir hayat-ı muâşerete tabî olan bu muhitin saf çocuklarının ruhuna hulûl ederek kavâid-i ahlakîyyeyi şerh ve ta'sirden ziyade e'fal ile (yaparak) tercüme etmiş, itiyadıyla, sözüyle, vaziyetiyile âmil-i müessir olmuş, bu tesirât altında kalan çocuklarda nezâbet-i ahlakîyye hisleri uyanmaya başlamıştır*" (BOA, MF.HTF. 5/32; 18). Dolayısıyla Satı Bey'in ibtidâî mekteplerinde çocuklara herşeyden önce ahlakî, fikrî ve vatanî bir eğitim verilmesi gerektiği (Ergün, 1987; 10) yönündeki tavsiyeleri bu dönemde yetişen bazı muallimler tarafından tatbik ediliyordu.

Bunun yanında eski usulle eğitim veren/vermeye devam eden muallimler de vardı. Eski usul ders anlatımında en fazla öne çıkan ve müfettişlerin özellikle dikkat çektiği metot "*ezbercilik*"ti. Bu usulde muallim talebelere kitaptan bir metin veriyor ve sonraki derslere bu menti ezberleyerek gelmelerini istiyordu. Metni ezberleyen talebeler ise, ezberledikleri cümleleri derste muallime söylüyorlardı. Liva dahilindeki ibtidâî mekteplerinde görev yapan muallimlerin büyük bir kısmı bu metodu yaygın olarak kullanıyordu. Örneğin, Fethiye İbtidâî Muallimi Yusuf Ziya Efendi derslerinde ezber metodunu sıklıkla kullananlardandı. Maârif Müfettişi'nin ifadesine göre, "*ezbercilik illet-i müzminesi*" bu muallimin "*iliklerine kadar işlemiştir*". Ayrıca, Yusuf Efendi on sekiz yıllık bir muallim olmasına rağmen, derslerinde soru-cevap metodunu (isticvab) kullanırken öğrencilere soru yönelttikten sonra çoğu zaman cevabı kendisi veriyor ve çocukları konularla ilgili düşünmeye sevk edemiyordu. Hatta yeni usûl-i tedriste yer alan müşahhasan mücerrede (somuttan soyuta) metodunu tam uygulamadığı için "*talebenin havâs-ı tedkîkiyesi, melekât-ı akliyesi*"ni geliştiremiyordu (BOA, MF.HTF. 5/32; 1).

Aslında ibtidâî mekteplerindeki muallimlere Maârif Nezâreti tarafından hem müfredat programı hem de derslerin işlenişi ile ilgili yararlanabilecekleri yardımcı risaleler (resâil) gönderiliyordu. Ancak muallimlerin bir kısmı bu materyalleri hiç kullanmıyor ve eski usulle ders yapmaya devam ediyorlardı. Köyceğiz İbtidâî Mektebi Muallimi Sehil Efendi, Leyne İbtidâî Mektebi Muallimi Mehmed Efendi ve Milas İbtidâî Mektebi Muallimi Naci Efendi bunlardan birkaçıydı. Naci Efendi hem Darulmuallimîn mezunu, hem de fizikî ve diğer imkanlar bakımından oldukça iyi durumda olan bir mektepte görev yapıyor olmasına rağmen eski usulle ders anlatmaktan kurtulamadığı gibi, öğrencileri iki satırlık mektup yazacak seviyeye bile getirememişti (BOA, HTF. 5/32; 8, 12 ve 17).

Emrullah Efendi'ye göre, muallimlik mesleğini sevmeyen, bunu ek iş olarak yapan veya ehil olmayanların mekteplerden uzak tutulması gerekiyordu (Ergün, 1982; 28). Zira muallim olabilecek kabiliyet ve istidadı kendisinde bulunmayan şahıslar hem eğitime hem de talebeye zarar veriyordu. Bu yüzden teftiş raporlarında bu hususlara da yer veriliyordu ki, Tedrisât-ı İbtidâîye Kânunu Lahiyası'na göre, vilayetlerde maârif müdürü ve müfettişler tarafından teklif edilip Maârif Nâzırı namına vali tarafından tayin edilen muallimler, bu tür bir suistimal durumu hasıl olduğu takdirde aynı usulle görevden azledilebiliyorlardı

(Altın, 2010; 159). Söğütçük İbtidâî Mektebi Muallimi Ahmed Efendi de, müfettişin ifadesine göre, "mektebe karşı pek lakayt ve vazifesine mütekâsıl (tembel/genşek) olduğu " için kayıtlı 32 talebesi olmasına karşın sene başından beri sadece 10 çocuk derslere devam ediyordu. Teftiş raporunda, Ahmed Efendi'nin muallim olabilecek kabiliyette olmadığı, köylü ile sağlıklı bir iletişim kuramadığı ve bu nedenle köylünün muhabbetini kazanamadığı belirtiliyordu (BOA, MF.HTF. 5/32; 18).

Liva dahilinde bulunan inas (kız) mekteplerinde görev yapan muallimler içerisinde sadece Fethiye İnas Mektebi Muallimesi Emine Saniye Hanım ile Milas İnas Mektebi Muallimesi Naime Hanım derslerini usûl-i cedid ile yapıyorlardı. Mektebi teftiş eden Müfettiş Şaban Hilmi Efendi raporunda, Emine Saniye Hanım için "gayet faal ve malumat sahibidir" dedikten sonra kendisi için düzgün ve tesirli söz söyleyen manasına "nâtikperdâz" tabirini kullanmıştır. Bunun yanında Köyceğiz İnas Mektebi, Ula İnas Mektebi, Ahi İnas Mektebi ile Muğla İnas İdadisi'nin İbtidâî Bölümü'nde görev yapan muallimlerin eski usule göre ders yaptıkları görülmüştü. Öyle ki, Muğla İnas İdadisi'nin İbtidâî Bölümü'nde görev yapan muallimlerin mektep ve talebeye karşı ilgisizliğini müfettiş şu ilginç benzetme ile dile getirmiştir: "Bu mektebin halî nevi'mâ hükûmetsizliği andaran bir milletin haline benziyor" (BOA, MF.HTF. 5/32; 3, 10, 11,15 ve 17).

Teftiş edilen ibtidâî mektepleri içerisinde bir de gayrimüslim okulunun bulunduğunu yukarıda ifade etmiştik. Aslında 1916 yılında Mentеше Maârif Müfettişliği tarafından düzenlenen başka bir belgede, Mentеше Livası'nda gayrimüslimlere ait mekteplerin bulunduğu yerler daha detaylı şekilde verilmişti. Bu bilgilere göre, 1916 yılında Mentеше Livası'nda gayrimüslimlerin 5'i kızlara ait olmak üzere toplam 16 ibtidâî seviyesinde mektebi bulunuyordu (BOA, MF.MGM. 9; 9). Ancak Birinci Dünya Savaşı başlayınca bazı nedenlerden dolayı bölgedeki Rumlar başka mahallere sevk edildiği için bu okullardan bir kısmı kapanmıştı. Nitekim, Fethiye Kazası'nın merkezindeki Rum Mektebi savaş dolayısıyla kapandığı için 38 gayrimüslim talebe Müslümanlara ait ibtidâî mektebine devam ediyordu (BOA, MF.HTF. 5/32; 1). Bununla beraber, özellikle bu sevk işlemine tabi tutulmayan Musevilerin mektepleri muhtemelen faaliyete devam ediyordu. Teftiş raporlarında bu mekteplere dair bilgiye yer verilmemesi, bunların teftiş edilmemiş olabileceğini akla getirmektedir.

Yukarıda kısmen bilgi verdiğimiz "Müfettişlik Nizamnamesi"ne göre, gayrimüslim okullarının kayıt altına alınarak, bunların ya kurucuları adına ya da okul müdürleri adına bir ruhsatname almaları zorunlu idi. Aynı düzenlemeye göre, gayrimüslim okullarında görev yapan müdür ve öğretmenlerin Maârif Nezâreti tarafından onaylanmış bir diplomaya sahip olmaları gerekiyordu. Bu belgeye sahip olmayanların çalışmalarına izin verilmiyordu (Keskinlik, 2010; 83). Bu düzenlemeler çerçevesinde faaliyet yürüten Fethiye Kazası'na bağlı Kaya Karyesi'ndeki Rum Mektebi 1916 yılında açıldı ve iki de muallimi vardı. Bunlar Dimitraki Efendi ile Estemadola oğlu Likor'du. Her ikise de Yunanistan'da bulunan muallim mekteplerinden mezun olmuştu. Mektepte muallimlerin ders teftişi yapılmamış, okutulan dersler ve kitapların yanında muallimlerin memuriyetlerinin maârifçe tasdik edilip edilmediği kontrol edilmişti. Bu hususlarla ilgili bir sorun olmadığı anlaşılmış ve okulun mesul müdürü olan Dimitraki Efendi'ye okuldaki programla ilgili vilayet maârif müdürlüğüne düzenli olarak bilgi vermesi tembih edilmişti (BOA, MF.HTF. 5/32; 4).

5. İbtidâî Mekteplerinde Verilen Eğitim

Maârif-i Umûmiye Nizamnamesi'nin 6. maddesinde sıbyan mekteplerinin tahsil süresi dört yıl olarak belirlenmişken (Düstur, I/II; 184) 1913'te yürürlüğe giren Tedrisât-ı İbtidâîye Kânun-ı Muvakkatı ile rüştiyelerle ibtidâî mektepleri birleştirilerek ilköğretimin tahsil süresi altı yıla çıkarılmış ve bu okullar merkez ibtidâîleri haline getirilmişti. Ayrıca, bu altı yıllık okul süresi üç devreye ayrılmış; bunlar 7-8 yaşları devre-i ibtidâîye (devre-i evvel), 9-10 yaşları devre-i mutavassıta, 11-12 yaşları ise devre-i âliye olarak belirlenmişti (Ergün, 1996; 50). Ancak, ibtidâî mekteplerinde bu şekilde üç devreli bir eğitim sisteminin tam olarak uygulanması sadece mektebin sınıf durumu ve muallim sayısı yeterli olan yerlerde hayata geçirilebilmiştir. Livada müfredat programını tam uygulayan ve her devreye aynı binada eğitim veren okullar Fethiye, Köyceğiz, Ula, Marmaris, Reşadiye ve Milas İbtidâî Mektepleri idi. Özellikle kasaba ve köylerde öğrenci sayısı az olduğu için bu mekteplere genelde bir muallim tayin ediliyordu. Bu muallimler de öğrencileri yaşlarına göre ayırıp sabah bir devreye, öğleden sonra da diğer devreye ders verebiliyordu. Dolayısıyla böyle mekteplerde üç devreli bir eğitim yapılamıyordu ve muallimin ilgilenemediği devre ise

(genelde devre-i âliye/üst devre oluyordu) bu sınıflara ders veren en yakındaki daha büyük okula gönderiliyordu. Bazı mekteplerde ise kız ve erkekler ayrı sınıflarda eğitim aldıkları için sınıf yetersizliği nedeniyle bir üst devreye geçenler, yakında bulunan köy veya nahiyedeki ibtidâî mektebine gönderiliyordu. Örneğin, Kızlan İbtidâî Mektebi iki dersaneli bir binada eğitim verdiğinden bir sınıfta devre-i evvel seviyesinde erkek, diğer sınıfta da aynı devrede eğitim gören kızlar okuduğundan bu devreyi tamamlayan çocuklar en yakındaki (müfettişin tabiriyle, "*üç çarık saat mesafede bulunan*") Reşadiye İbtidâî Mektebi'ne gönderiliyordu (BOA, MF.HTF. 5/32; 15).

Sıbyan mekteplerinde genelde yazı tahtası, harita ve diğer öğretim materyali bulunmaz, öğrenciler rahlelerde ders yaparlardı. Tanzimat Dönemi'yle birlikte eğitimin iyileştirilmesi için yapılan düzenlemelere paralel olarak derslerde kullanılacak materyal hususu da önem kazanmaya başlamıştır. Özellikle usûl-i cedid ile birlikte eğitim ortamının uygun bir şekilde düzenlenmesi ve bilginin çocuklara somutlaştırılarak verilmesi bunların başında geliyordu (Ergün, 1987; 14). Sıbyan mekteplerinin ibtidâîlere dönüştürülmeye başlanmasıyla birlikte öğrencilerin rahle yerine sıralarda ders yapmaları, her sınıfta bir yazı tahtası, harita ve küre gibi malzemelerin bulunması öngörülmüştü. Ancak, devletin malî bakımından büyük sıkıntı çektiği bu dönemde mekteplerin inşası ve kira bedelleri o bölgedeki ahali tarafından karşılandığından (Nurdoğan, 2005; 400) sınıflarda arzu edilen fizikî ortam sağlanamıyordu. Menteşe Livası da Birinci Dünya Savaşı yıllarında bu problemleri yaşıyordu. Livadaki bazı kaza merkezlerindeki ibtidâî mektepleri dışında nahije ve köylerdeki mekteplerin büyük bir kısmı ders kitaplarından harita ve küreye kadar çoğu materyalden yoksundu. Örneğin, köy ahali tarafından 1913 yılında inşa edilen ve sadece bir sınıfı bulunan Söğütcük İbtidâî Mektebi'nde yazı tahtası ve diğer ders materyali temin edilemediği gibi sınıflara sıra bile konulamamıştı. Yine Kesteb İbtidâî Mektebi de ders materyali bakımından aynı durumda idi (BOA, MF.HTF. 5/32; 4 ve 16).

Tedrisât-ı İbtidâîye Kânun-ı Muvakkatı'na göre altı yıllık ibtidâî mekteplerinde okutulacak dersler şunlardı: Elifba, Kur'an-ı Kerim (Müslümanlara), Malumat-ı Diniye (gayrimüslimlere kendi dinleri hakkında), Kıraat (Türkçe okuma), Tahrir (yazı), Sarf ve Nahv-i Osmanî (Türkçe gramer), Lisan-ı Osmanî (gayrimüslim okullarında), Tarih, Coğrafya, Hesap, Hendese, Eşya dersleri, Hıfzıssıhha, El işleri (dikiş, nakış vb.), Resim, Terbiye-i Bedeniye, Ziraat ve Müzik.

Burada, derslerin birkaçı hakkında bilgi vermek derslerin işlenişi ve teftiş esnasında muallimlerin takip ettikleri usulleri ortaya koymak açısından faydalı olacaktır. Bunlardan Elifba dersi çocuklara devre-i evvelin ilk yılında veriliyordu. Osmanlı'da ilk okuma-yazma eğitimi olarak Arap alfabesinin 19. yüzyılın son çeyreğine kadar genellikle "*adlandırma*" yöntemiyle (örneğin "a" harfinin "elif", "c" harfinin "cim" olarak adlandırılarak) verildiği bilinmektedir. Ancak yeni usulle eğitim düşüncesinin ortaya atılmasıyla birlikte alfabe öğretiminde daha işlevsel metotların kullanılması için bazı fikirler ileri sürülmüştür. Özellikle II. Meşrutiyet Dönemi eğitimcileri bu konuda bazı yöntemlerin kullanılmasını tavsiye etmişlerdi. Bunlar içerisinde Satı Bey'in "*ses (savti) yöntemi*", yani birkaç harf öğretildikten sonra bunlardan heceye, daha sonra sözcüğe ve nihayet cümleye ulaşma şeklinde bir usul takibi biraz daha öne çıkmıştır. Satı Bey bu yöntemle ilgili uygulama örneklerini de, 1909 yılında İstanbul Darulmuallimîn'e müdür olarak atandıktan sonra çıkardığı Tedrisât-ı İbtidâîye Mecmuası'nda yayınlamaya başlamıştır (Binbaşoğlu; 1999; 10). Bu usulün genel kabul gördüğü, müfettişlerin livadaki ibtidâî mekteplerini teftişi sırasında muallimlerin Elifba derslerini bu usule göre yapıp yapmadıklarını kontrol ettiklerinden anlaşılmaktadır. Örneğin, Dalaman Bezkise İbtidâî Mektebi'nin teftişi esnasında Elifba dersini takip eden müfettiş, mektep muallimi Halid Efendi'nin çocuklara birkaç harfi öğrettikten sonra bunları birleştirerek kelimeler teşkil ettiğini gözlemlemişti. Müfettiş bu hususta muallimi başarılı bulmuş ancak, harflerin çocukların hafızasında kalıcı hale gelebilmesi için yeterince çalışma yapmadığını tespit etmişti (BOA, MF.HTF.5/32; 7). Livadaki diğer bazı mekteplerde de bu usule göre ders yapan muallimler vardı ve bu konuda bazıları oldukça başarı kazanmıştı (Karacahisar İbtidâî Mektebi Muallimi Yusuf Efendi, Ovacık İbtidâî Mektebi Muallimi Hamid Efendi gibi). Ancak, harfleri eski usulle öğretmeye devam eden ve eğitime pek ehemmiyet vermeyen muallimler de vardı. Örneğin, Ula İbtidâî Mektebi Muallimi Hafız Hüseyin Efendi'nin harfleri eski usulle öğrettiği ve çocukların telaffuz hatalarını da düzeltmediği görülmüştü (BOA, MF.HTF.5/32; 9).

Kıraat dersi ise ibtidâî mekteplerinin her devresinde okutuluyordu. Bu derste çocukların alfabeyi öğrendikten sonra kendilerine verilen metni doğru ve akıcı bir şekilde okumaları amaçlanıyordu. Sınırlı

imkanlara sahip olmalarına rağmen çocuklara iyi okuma alışkanlığını kazandıran muallimler (meselâ, Karacahisar İbtidâî Mektebi Muallimi Yusuf Efendi) olduğu gibi bu derste yeterince ilerleme kaydedemeyen muallimler de vardı. Ula İbtidâî Mektebi Muallimi Hafız Hüseyin Efendi bunlardan birisiydi. Müfettiş Şaban Hilmi Efendi 6 Ocak 1917 tarihinde mektebi teftişe gelmiş ve muallimin kıraat dersine girmişti. Mektebin devre-i evvel kısmından sorumlu olan Hafız Hüseyin Efendi'nin kıraat dersini izleyen müfettiş dersle ilgili şu ifadeleri kullanmıştı: "*Evvelce verilmiş iki sabıfeyi müteâviz bir kıraat ders edildiği birinci sıradan başlayarak ders saati bitim (son) buluncaya kadar her çocuğa ayrı ayrı okutuldu. Yanlış telaffuzlar çocukların yetersiz okuduklarına delâlet ediyordu. Muallimde derin bir gaflet, sınıfta derin bir sükûnet vardı. Hiç icmâl-i şifâhî (sözlü açıklama) yapılmadı. Telaffuz hataları tashih (düzeltme) edilmedi. Benim bile ruhumu sakan bu sönük, muhakeme ve faaliyet tutkularını öldürücü bu kıraat dersinde çocuklar artık kendilerine veda ederek dersten ayrılmışlar, kendi arzularına muvafık bir tarîk-i tefekküre sapsmışlardı*" (BOA, MF.HTF. 5/32; 9).

Devre-i evvelin ikinci yılından itibaren öğretilmeye başlanan Sarf ve Nahv-ı Osmanî dersinde ise Müslüman çocuklara Türkçe'nin dil bilgisi kuralları öğretiliyordu. Bu dersle ilgili ibtidâî mektepleri için bir müfredat programı vardı ve muallimler bu programı takip ediyorlardı. Gayrimüslim mekteplerinde bu ders "*Lisan-ı Osmanî*" adı altında veriliyordu. Bilindiği gibi, Tanzimat'ın ilanını müteâkip 1840 yılında yayınlanan bir fermanla eyaletlerde idare meclislerinin kurulması ve bu meclislerde gayrimüslimlerin de temsil edilmesi hükme bağlanmıştı. Ayrıca, Islahat Fermanı'yla gayrimüslimlerin devlet hizmetlerine, askerî ve mülkî okullara herhangi bir ayırım yapılmadan kabul edileceği belirtilmişti (Akyılmaz, 2001; 682). Dolayısıyla artık gayrimüslim okullarında devletin resmî lisanı olan Türkçe'nin öğretilmesi lüzumu ortaya çıkmış; bazı gayrimüslim ve yabancılara ait okullarda da Türkçe öğretilmeye başlanmıştı. Bu alanda en önemli düzenleme ise ancak 1 Kanunuevvel 1312/13 Aralık 1896 yılında çıkarılan "*Vilâyât-ı Şabâne Maârif Müdürlüğünün Vezâifini Mübeyyin Tâlimat*" ile yapılmış ve bütün gayrimüslim okullarında Türkçe'nin zorunlu olarak okutulması hususu daha detaylı bir şekilde düzenlenmişti. Tâlimat'ın 35. maddesinde "*Lisan-ı Osmanî her mektepte mecburiye't-tedris olmakla beraber lisan-ı mezkeüre âşina muallimlerin fikdâmı hasebiyle şimdilik karyelerde ibtidâîye derecesindeki mekâtibe tâmimi mümkün olamayacağından kasabatta rüüşdî derecesinde bulunan mekâtibde behemhal lisan-ı Türkî tedris edilmesine dikkat ve bu ahvâlin tedricen mümkün olan karyelere idhâline gayret olunacaktır*" deniliyordu. Uygulama 1897 yılının ilk aylarından itibaren titizlikle takip edilmeye başlandı. Vilayet ve sancaklarda bu işlerin takibinden maârif müdürleri sorumlu tutuldu. (Düstur, I/VII; 124). Bu hususla ilgili yapılan son düzenleme 1915 yılında "*Mekâtib-i Husûsiye Tâlimatnamesi*" ile olmuş ve burada gayrimüslim okullarında okutulacak Türkçe, Türk Tarihi ve Coğrafyası derslerinin Türkçe olarak sadece Türk muallimler tarafından okutulması mecburiyeti getirilmişti (Vahapoğlu, 1990; 93).

1916-17 yıllarında teftiş edilen Menteşe Livası'ndaki gayrimüslim okullarında da Türkçe, Türk Tarihi ve Coğrafyası derslerinin okutulup okutulmadığı kontrol edilmişti. Örneğin, 18 Kasım 1916 tarihinde Fethiye Kazası'nın Kaya Karyesi'nde bulunan Rum Mektebi'nin teftişi esnasında mektebin Türkçe muallimliğini diğer derslere de giren Likor Efendi'nin yaptığı görülmüş, ancak çocukların yeterince Türkçe bilmediği anlaşılmıştı. Böyle olunca da çocukların eğitim durumu teftiş edilememişti. Bunun üzerine mektebin mesul müdürü ve aynı zamanda Lisan-ı Türkî Muallimi olan Likor Efendi'ye, Türkçe'nin haftada beş saatten az olmamak üzere 3. ve 4. sınıflara okutulması ve Osmanlı Tarihi ile Osmanlı Coğrafyası'nın ders programına dahil edilmesi gerektiği tembih edilmiş, aksi takdirde mektebin kapatılacağı bildirilmişti. Bu yönde yapılacak çalışmanın ve mesul müdürün tasdik ettiği bir ders programı nüshasının da acilen mahallî idareye iletilmesi talimatı verilmişti (BOA, MF.HTF.5/32; 4).

Bu dönemde ibtidâî mekteplerinde çocuklara verilen eğitimden birisi de "*terbiye-i bedenîye*" idi. Bir mektebi teftişe gelen müfettiş, bu hususa büyük önem veriyor ve muallimlerin çocuklara düzenli talim yaptırıp yaptırmadıklarına bakıyordu. Bilindiği gibi, Balkan mağlubiyetinden sonra Osmanlı toplumunda beden terbiyesine yönelik büyük ilgi uyanmaya başlamış, bu süreçte iktidarı elinde bulunduran İttihat ve Terakki yönetimi de beden terbiyesi ile ilgili toplumda oluşan bu uyanışı desteklemişti. Ayrıca, Osmanlı toplumunda oluşturulmaya çalışılan "*millî kimlik inşası*"nın da tesiriyle, vatanına ve milletine bağlı, becerikli, dikkatli, vazifeperver ve hepsinden önemlisi lüzum olduğunda orduya katılabilecek bedenî zindeliğe sahip bireyler yetiştirmek için 1915 yılının ortalarında "*Gençlik Dernekleri*" kurulmaya başlanmıştı. Harbiye Nezareti'nin emir ve idaresine bağlı olarak kurulacak teşkilatın "*Gürbüz Derneği*" ve "*Diñç Derneği*" olmak

üzere iki şubesi bulunacaktı. Gürbüz Derneği, Osmanlı tabiiyetine mensup 12-17 yaş arasındaki çocukların; Dinç Derneği ise, 17 ve üzeri yaştaki çocukların beden terbiyesiyle ilgilenecekti (Akcan, 2015; 218-221).

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na dâhil olunca, 1869-1895 yılları arasında doğmuş erkek nüfusu genel seferberlik adı altında silâh altına çağırılmıştı ve her ihtimale karşı ordunun yeni neferlere ihtiyacı olabiliyordu. İşte bu şartlar altında zinde güçlerin hazır bulunması büyük öneme sahipti. Teftiş raporlarından, diğer mekteplerde olduğu gibi, ibtidâî mekteplerindeki yaşı uygun çocukların da bu eğitime tabî tutulduğu anlaşılmaktadır. Livadaki mekteplerde "*gürbüz teşkilatına mabsus talimler*"ın genellikle yaptırıldığı görülmüştü. Örneğin Ula, Ahi, Eskihisar, Marmaris, Reşadiye ve Milas İbtidâî Mekteplerinde bu talimler haftada iki defa yaptırılıyordu (BOA, MF.HTF. 5/32; 10, 11, 12, 14 ve 16).

Bu çalışmalarda gürbüzlere, "*müfrezeye iki sıra olarak sıra sıra harp nizamında toplanmak, sağdan ve dörder saymak, kumanda ile mangalarla dönüş yapmak, mangalarla kol teşkil etmek, kumanda ile sıraya geçmek, kumanda ile manga kolunda yürümek ve durmak*" gibi talimler yaptırılıyordu. Düzenlemeye göre, mekteplerde bu talimleri muallimler yaptıracaktı ve muallimler talimlerin nasıl yaptırılacağı konusunda en yakın askerî birliklerden yardım alabilecekti (Akcan, 2015; 236). Muallimlerin yetersiz kaldığı durumlarda ise o havalide bulunan askerî birlikler bu talimlerin yürütülmesinden mesul idi. Örneğin, Fethiye İbtidâî Mektebi'ne devam eden çocukların talim ve beden terbiyeleri ile ilgili çalışmalarında muallimler yetersiz kaldığı için bu talimleri Fethiye Ahz-ı Asker Şubesi tarafından görevlendirilen bir çavuş yaptırıyordu (BOA, MF.HTF. 5/32; 2).

Genç Dernekleri Tâlîmatnamesi'nde gençlere yaptırılacak talimlerden biri de nişan-endaht çalışmasıydı. Bu talimlerin sadece dinçlere yaptırılması, gürbüzlerin bu talimlere dahil edilmemesi öngörülmüştü (Akcan, 2015; 241). Menteşe Maârif Müdürü'nün teftişe dair Nezâret'e sunduğu rapora göre, livadaki ibtidâî mektebi muallimlerine Merkez Jandarma Bölük Kumandanı tarafından haftada iki kez "*bakiki endahat tecrübeleri*" gösteriliyordu. Bu yıllarda devlet savaşta olduğu için her ihtimale karşı muallimlerin hazır olması ve lüzum olduğunda da, en azından mekteplerde öğrenim gören büyük yaşlardaki çocukların da silah kullanmaya hazır olmaları isteniyordu (BOA, MF.HTF. 5/32^{†††}).

İbtidâî mekteplerinin müfredatında yer alan ziraat dersinin ise, altı yıllık eğitim süresince çocuklara daha ziyade uygulamalı olarak verilmesi düşünülmüştü (Ergün, 1996; 291). Aslında Osmanlı Devleti'nde 1848 yılında açılan ilk ziraat mektebi ile bu alanda eğitim verilmeye başlanmış ve tarımsal üretimde verimliliğin artırılması için bilinçli üreticilerin yetiştirilmesi hedeflenmişti. Zamanla zirâî meselelerle ilgili verilen eğitim yaygınlaşmış ve 20. yüzyılın başlarında Osmanlı ekonomisinin büyük oranda tarıma dayanan bir ekonomik yapıya sahip olmasına bağlı olarak, özellikle kırsal bölgelerdeki ibtidâî mekteplerinde hem teorik, hem de uygulamalı ziraat eğitimi verilmeye başlanmıştı. Menteşe Livası'ndaki ibtidâî mekteplerine gelen müfettişin tanzim ettiği raporlarda ziraat eğitimine dair her mektep için ayrı ayrı görüş beyan etmesi ve mektep çevresinde ziraat eğitiminde kullanılmak üzere istiklak edilebilecek arazinin olup olmadığını belirtmesi, bize maârif idaresinin bu dersin öğretimi ve tatbikine büyük önem verdiğini göstermektedir. Maârif Nezâreti çocukların faydalanması için mekteplere gönderdiği ziraat kitapları ile üretimde "*fenn-i tetkikat ve kavâid-i zirâiyye*"yi kazandırmayı ve bu sayede üretimi artırmayı amaçlıyordu. Teftiş raporlarında, köy mekteplerinin çoğunda hemen mektebe bitişik olarak bulunan bağ, bahçe veya arsa gibi arazilerde arpa, buğday, patates gibi ürünlerin ziraati yapıldığı belirtilmiştir. Muallimler bu derste çocuklara ürünleri nasıl ekeceklerini ve yetiştirecek ürünleri nasıl hasat edeceklerini gösteriyordu. Zaten kırsal kesimde yetişen çocuklar bu işlere âşina olduklarından pek zorluk çekmiyorlardı. Ancak bazı kaza mekteplerinde çocuklara verilen ziraat derslerindeki bilgileri tatbik edecekleri arazi olmayınca ders sadece sınıfta çocuklara verilen sathî bilgi düzeyinde kalıyordu. Örneğin, Milas İbtidâî Mektebi'nin ziraat dersini talim ettireceği bir bağ, bahçe veya arsası olmadığı için bu ders, müfettişin tabiriyle, "*bir kızıraat müsamesesi*"nden ileri gitmemişti (BOA, MF.HTF. 5/32; 16).

Eğer bir mektebin çevresinde ziraat eğitimi için yeterli arsa veya tarla bulunmuyorsa, müfettişler nahiyeye müdürü, maârif encümeni veya köy ihtiyar heyetinden ziraat dersinin tatbiki için okula en yakın müsait bir arazinin temin edilmesini istiyorlardı. Fethiye İbtidâî Mektebi'nin bu amaç için kullanılacak yeterli bir

††† Belirtilen dosyada Müfettiş Şaban Hilmi Efendi'nin mektep raporları sayfa olarak numaralandırıldığı halde aynı dosya içerisinde yer alan Menteşe Maârif Müdürü'nün Nezâret'e takdim ettiği "*Menteşe Livasının bir senelik netâyic-i teftişiyesiyle ahvâl-i umûmiyesine müteallik lâyiha-i umûmiyedir*" başlığını taşıyan teftiş genel raporunda herhangi bir sayfa numarası bulunmuyor.

arazisi bulunmadığını gören müfettiş, maârif encümeninden mektebin ihtiyacına yetecek kadar bir arazi temini için taahhütname almıştı (BOA, MF.HTF. 5/32; 7).

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Mentеше Livası'ndaki, birisi Rumlara ait olmak üzere toplam 38 ibtidaî mektebi Maârif Müfettişi Şaban Hilmi Efendi tarafından teftiş edilmiş ve bu teftişe dair raporlar Vilayet Maârif Müdürü tarafından birleştirilerek 1917 yılında Nezâret'e sunulmuştu. Bu raporlarda, ibtidaî mekteplerinin fizikî yapılarından derslere devam eden talebe sayılarına, muallimlerin durumundan mekteplerde verilen eğitime kadar farklı hususlara dair bilgilere yer verilmişti.

Bu çalışmada, Mentеше Livası'nda bulunan ibtidaî mekteplerinin, birkaç nahiye ve kaza merkezlerindeki mektepler istisna edilecek olursa, genel olarak fizikî eksiklerinin bulunduğu, bazı köylerde çocukların sağlıklı olmayan ortamlarda ders yaptığı; devletin savaşta olması nedeniyle de bu eksiklerin büyük oranda nahiye müdürü veya köy ihtiyar heyeti gibi mahallî birimlerin imkanlarıyla karşılanmaya çalışıldığı ortaya konmuştur. Ayrıca, öğrenci sayıları verilen 33 ibtidaî mektebine toplam 1.627 çocuğun kayıtlı olduğu, ancak salgın hastalıklar, muallimlerin ilgisizliği ve seferberlik ilanı ile ailedeki yetişkin erkeklerin orduya katılması nedeniyle çocukların tarla ve bahçe işlerinde çalıştırılması gibi hususlara bağlı olarak çoğu öğrencinin derslere devam etmediği görülmüştür.

Yine burada, Tanzimat Dönemi'yle birlikte mekteplerde vazife yapacak muallimlerin yetiştirilmesine büyük önem verilmesine, ezbercilik ve takrir gibi eski usul yerine "*usûl-i tekeşif*" yani çocuğun bir konuyu keşfederek, sorgulayarak öğrenmesini sağlama ve "*isticvab*" yani soru-cevap metodunu kullanma gibi yeni usule göre ders verme anlayışının önem kazanmasına rağmen, bu dönemde mekteplerde çalışan muallimlerin, birkaçı dışında, genel olarak eski usule göre ders yapmaya devam ettiği ifade edilmiştir. 1913 yılında yapılan düzenleme ile, ibtidaî mektepleri üç devreye ayrılmıştı ve 7-12 yaş arasındaki çocuklar bu mekteplerde eğitim görecekti. Teftiş raporları ışığında, Mentеше Livası'nda sadece altı mektebin üç devreli eğitimi tam olarak uyguladığı, geri kalan mekteplerin ise, muallim ve derslik yetersizliği gibi nedenlere bağlı olarak tek devreli veya iki devreli eğitim verdikleri; bu mekteplerde bir üst devreye geçen çocukların en yakında bulunan köy veya nahiye mekteplerine gönderildikleri tespit edilmiştir.

Netice itibariyle Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın ortalarından itibaren temel eğitime önem vermeye başlayıp bu alanda bazı düzenlemeler yapmış ve özellikle II. Meşrutiyet Dönemi'nin önde gelen eğitimcileri ibtidaî mekteplerin sorunları üzerinde yeterince durmuş olmasına karşın, Mentеше Livası'ndaki ibtidaîlerin genel durumundan da anlaşılacağı üzere, taşradaki mekteplerde hala birçok sorunun devam ettiği görülmüştür. Dolayısıyla, Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yıkılınca yerine kurulacak olan yeni Türk Devleti'ne miras olarak kalan sorunlardan biri de bu eğitim meselesidir ve bu sorunların çözümü de öyle kolay olmayacaktır.

Kaynakça

I. Arşiv Kaynakları ve Resmi Yayınlar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maârif Nezâreti Heyet-i Teftişîye (MF.HTF) 1/57; 5/32.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maârif Nezâreti Mekâtib-i Gayr-i Müslime ve Ecnebiye Müfettişliği (MF.MGM), Dosya: 9.

Aydın Vilayet Salnamesi 1326 (1908).

Düstur, Ankara, Başvekâlet Devlet Matbaası, 1941.

II. Diğer Kaynaklar

Akcan, Erol. İttihat ve Terakki Fırkası'nın Paramiliter Gençlik Kuruluşları, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2015.

Akyılmaz, G. (2001). "*Tanzimat'tan Önce ve Sonra Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü*", Yeni Türkiye, sayı: 38, s. 671-686.

Akyüz, Yahya. Türk Eğitim Tarihi, Ankara, Pegem Akademi, 2008.

----- (2004). "*Fatih Sultan Mehmet Dönemi Eğitimine Bir Bakış*", İstanbul'un Fethinin 550. Yılı Anı Kitabı, (Ed. Esin Kâhya, Ayten Aydın) Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, s. 25-34.

- (2016). "*Türkiye'de Öğretmen Yetiştirmenin 160. Yılında Darulmuallimînin İlk Yıllarına Toplu ve Yeni Bir Bakış*", OTAM, sayı: 20, s. 17-58.
- Altın, H. (2010). "*II. Meşrutiyet Dönemi Maarif Nazırlarından Emrullah Efendi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimize Katkıları*", Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 15/2, s. 151-165.
- Binbaşoğlu, C. (1999). "*İlkokuma ve Yazma Öğretiminin ve Alfabe Kitaplarının Tarihi Gelişimi*", Eğitim ve Bilim, Cilt: 14, sayı: 114, s. 8-34.
- Ergin, Osman. Türkiye Maarif Tarihi, C. I, İstanbul, 1977.
- Ergün, Mustafa. II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914), Ankara, Ocak Yayınları, 1996.
- (1982). "*Emrullah Efendi, Hayatı-Görüşleri-Çalışmaları*", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, sayı: 30, s. 7-35.
- (1987). "*Satı Bey Hayatı ve Türk Eğitime Hizmetleri*", İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı: 1, s. 4-19.
- Gelişli, Y. (2002). "*Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)*", Türkler, Cilt: 15, (Ed. Hasan Celal Güzel vd.), Ankara, s.45-63.
- Gençoğlu, M. (2012). "*Erzurum Vilayeti Maârif Teftişleri (1910)*", Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, yıl: 8, sayı 16, s. 34-60.
- (2014). "*1916 Maarif Teftişlerinde Mamuratülazîz Sancağı'nın İlköğretim Durumu*", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı: 15(1), s. 159-193.
- Gökmen, E. (2016). "*Aydın Vilayeti'nde Sıbyan Mekteplerinin İptidai Mekteplere Dönüştürülmesi*", OTAM, sayı: 20, s. 149-173.
- Gürsoy, E. (2016). "*Osmanlı Mimarisinde Sıbyan Mektepleri*", Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk, C. II, (Ed: Osman Köse), s. 1285-1291.
- Keskinkılıç, E.. (2010). "*Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Okulları (Eğitim-Yönetim-Denetim)*", Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, sayı: 23, s. 67-98.
- Kodaman, Bayram. Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1988.
- Nurdoğan, A. M. (2005). "*Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869-1922)*". Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- (2009), "*II. Abdülhamid Döneminde Rumeli'de Maarifin Teftişi*", OTAM, Sayı 26, s. 193-220.
- Özdemir, M. (2008). "*I. Dünya Savaşı Strasında Osmanlı Devleti Tarafından Gerçekleştirilen Rum Tehciri*", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt: VI, sayı: 14, s. 27-40.
- Rıfat, Hüseyin. İzmir 1914, (Yay. Haz. Erkan Serçe), İzmir, Akademi Kitabevi, 1997.
- Su, Kamil. Türk Eğitiminde Teftişin Yeri ve Önemi, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1974.
- Şimşek, Muttalıp. Yirmici Yüzyılın İlk Çeyreğinde Güneybatı Anadolu'da Gayrimüslimler, İstanbul, Akademik Kitaplar, 2018.
- Ülkütaşır, M. Ş. (1965). "*Sıbyan Mektepleri*", Türk Kültürü, sayı: 33, s. 594-600.
- Vahapoğlu, Hidayet. Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1990.